

עיון ומחקר

“עברית נזמרה”: על לקט שירי גן-הילדים העברי מתקופת תחית-הלשון

מאת א"י גל-פאר

תיקה שאצלה גיליתי מחברת זו, הגב' אסתר בכרך מנחין מרחובות, ליקטה היא את שירי-הגן האלה בזמן היותה תלמידת בית-הספר לגנות של חברת "עזרה" בירושלים, מחודש אפריל 1914 ועד מרס 1916. ניתן לראות בלקט זה של שירי-גן, שנרשמו בזמנים שונים ול-עיתים מתוך שמיעה, סיכום מייצג של שירי הגן העברי בארץ שתאריכו הסופי

"עברים אנחנו, עברית נדברה; עברית נלמדה, עברית נזמרה" — כך שרו ילדי גן-הילדים העברי בארץ-ישראל בתקופת השלטון התורכי. השיר "עברים אנחנו" מופיע, כתוב בכתיבה תמה ונאה בעט שנטבלה בתוך קסת דיו סגול, באחד הדפיס המצהיבים של מחברת כרוכה ביד שחור, מחברת המכילה אוסף גדול של שירי-גן מתקופת תחית הלשון העברית. את תחומה הסופי של תקופה זו, שבה נעשתה העברית לשפת יום-יום מדוברת, אפשר לקבוע באמצע העשור השני של המאה שלנו. לפי עבודתה של הגננת הוור-

2. השירים כתובים על גבי 40 עלים המהווים יותר ממחצית המחברת, ומתחילים מצידה הימני. מצידה השמאלי מכילה המחברת 17 עלים של רשימות-לימודים בגרמנית, כתובות בדיו דומה לזו של חלק מהשירים. נושאי הרשימות הם תולדות-חייהם של פסטלוצי ופרבל, סקירות של ההיסטוריה של הפדגוגיה, של תורתו של פרבל, והוראות לעריכת מערכת לימודים לגן. בין הרשימות השונות בגרמנית יש כמה עלים דקים.

1. תמיכת הצבור הנרחבת במאבק בזמן "מלחמת השפות" (תרע"ד/1913) וההתלהבות הגדולה לדבור עברי שבה בעקבותיה מוכיחים בעליל שהלשון העברית כבר הגיעה אז לעמידה ברשות עצמה. לפי סקר של הישוב משנות 18—1916, דיברו כ-40% מאנשי הישוב (פרט לירושלים) עברית כבר בשנת תרע"ה.

דעה רווחת היא, ששירי הגן של תקור פה ראשונית זו היו בעיקר שירים דלי- לשון ועלובי-תוכן, כגון "לי שתי עיניים, שתי אזניים" או "היד לוקחת, היד נותנת, היד, היד", וכן תרגומים מלשונות זרות. שירי הגן של לוי קיפניס נחשבים "כמעט השירים המקוריים הראשונים בארץ, המכוונים לגיל הרך". לפי עדותה של הגנת הוותיקה תרצה קטינקא (גור-רביץ), היו הגנות ביפו מתרגמות שירי-גן מספר-שירים גרמני, כי "לא היה שיר מקורי לגן" עד בואו של לוי קיפניס עם שיריו המקוריים המיועדים לגן העברי. "הוא היה הראשון בזה", טוענת הגברת קטינקא, "וזכות זו תעמוד לו תמיד".¹⁰ אכן נהוג לחשוב ש"עד בואו של ל. ק. התפרנסו ילדינו הרבה משולחנם של זרים, מספרות מתורגמת ומהווי שתור-גם".¹¹

עיון בשירי-הלקט שלפנינו, המגבש תקופת שירי-גן שבה החלה רק ראשיתה של השפעת קיפניס להיות מורגשת, מר-כיח שיש להתייחס בספקנות מסויימת

הסביר הוא מרס 1916. העובדה שרבים מהשירים כתובים משמיעה משמשת ע- דות ששירים אלו, בגירסאות שלפנינו, היו בשימוש של ממש בגני-הילדים בא-רץ בתקופה מוקדמת בתולדות הגן, תקור-פה שלפני השתחררותו המוחלטת של החינוך העברי בארץ מתלותו באגודות זרות, כגון חברות "עזרה" של יהודי-גרמניה, וכן לפני הכנסתה של גישת החי-נוך החופשי בהשראתה של שיטת מריה מונטסורי,¹² ולפני הופעתם הראשונה של כתבי-עת מקצועיים המיועדים במיוחד לגנות. היתה זו התקופה שלפני השפ-עתם המבורכת של שירי-הגן של לוי קיפניס, שהביאו ל"מפנה חשוב" בהת-פתחות הגן העברי.¹³ שירי-הלקט מהווים למעשה סיכום של שירי-הילדים המייצ-גים את הדור הראשון והשני של ספרות-הילדים העברית, ובמיוחד של השירים אשר היו בשימוש פעיל בגני ארץ-ישראל.

3. תעודת-הציונים של בעלת המחברת, הסומכת אותה בתור גנת, נחתמה בתאריך י' אדר ב' תרע"ו, 15.3.1916, בידי המורה לגנות הגב' דינה כ' מאיר (בלום) והמורה לגרמנית ומיסד הגן העברי הראשון בירושלים, מר ישעיה פרס. תוכנית הלימודים כללה גם את הנושאים "ספרות ילדים" ו"זמרה". סביר להניח שלפ-חות חלק משירי הלקט נכללו בחומר הלימודים.
4. חסיה פיינסוד-סוקניק, **פרקי גן**, זכרונות ומ-עש, "אוצר המורה", תשכ"ו, עמ' 46. הדי שיטת מונטסורי הגיעו לארץ בשנת 1919.
5. "הגנה" הופיע לראשונה בשנת תרע"ח/1918; "גננו" בשנת תרע"ט/1919.
6. פיינסוד-סוקניק, שם, עמ' 48.
7. ראה הגדרתו של גרשון ברגסון, **שלושה דורות בספרות הילדים העברית**, עמ' 153.

8. יוסף עזריהו, **ספר היובל של הסתדרות המו-רים, תרס"ג-תרפ"ח**, מרכז הסתדרות המורים בירושלים, ער' ד' קמחי, תרפ"ט, עמ' 67; פיינסוד-סוקניק, עמ' 162.
9. פיינסוד-סוקניק, **פרקי גן**, עמ' 48.
10. תרצה קטינקא, "זכרונות מהעבר הרחוק", **הד הגן ב' (ה'—ו')**, 56. שלושת השירים שהיא מצטטת בדוגמה לשירים מתרגומים מגרמנית, "גד הקט", "ממרחקים צפור באה", ו"שאו ראשונה רגל שמאלית", מופיעים בלקט (מספר 1, 26, 80) בשינוי גרסאות קלים.
11. יוסף שה-לבן, "יובל שנים של יצירה", **ספרות ילדים ונוער**, ו' (1976), עמ' 31.

לטענות אלה על "המחסור המשוע" בשירים ובסיפורים עבריים לטף¹². שני השירים לעיל שהגב' חסיה פיינסוד — סוקניק ומר יוסף עזריהו מזכירים בנימת ביטול, שירים שהיו תרגיל לשוני גרידא, אינם מייצגים את שירי הלפט בכללותו. נהפוך הוא: בין שירי הלפט ניתן למצוא גם גרסאות של שירי משוררים ידועים-שם, לרבות נח פינס, יחיאל היילפרין, יהודה ליב בן-זאב, ח"נ ביאליק, אהרן רוזנפלד, זלמן שניאור, אהרן ליבושיצקי, שאול טשרניחובסקי ועוד, שכתבו במיור-חד שירים המיועדים לילדים. במקרים רבים, עברו אחדים מהשירים המליציים יותר פשוט מלים והתאמת מושגים לגיל הגן.

כמורכב אין משקלם של השירים המ-תורגמים מורגש במיוחד. רוב השירים המתורגמים הם שירים בנושאי-ילדות הנפוצים בעולם כולו, כגון "אחינו יעקב"¹³(71), או "אחותי רקדי אתי"¹⁴(32).

12. אוריאל אופק, **עולם צעיר**, אנציקלופדיה לספ-רות ילדים, "מסדה", 1970, עמ' 653.

13. הגב' גרטלה הורביץ, שלמדה בשנת 1902 בגן-הילדים העברי הראשון בעולם (נוסד בראשון-לציון, תרנ"ח/1898), מסרה לי שתרגום זה מהשיר הצרפתי "Frère Jacques" היה אחד משירי גנה. היה זה שיר מתאים במיוחד למ-ציאותם של ילדי הגן של ראשון-לציון, שהיו רגילים ללכת לגן עם צפירת היקב השניה, בשעה 8.00.

14. תרגום מהשיר «Brüderlein komm tanz mit mir» מהאופרה הנזל אונד גרטל (1894) של הומפרדינג. במספר הסיפורי בסוגריים אני מזהה את השיר. לא הצלחתי למצוא סדר או שוטה בליקוט השירים.

לא הצלחתי, לדוגמה, לאתר אפילו תר-גום של שיר-ילדים אחד מאנגלית, לרבות שירים מסוג "אמא אווזה". אפילו אם נכלול את השירים בנושאים כלליים (שי-רי-משחק, בעלי-חיים, תנועות הגוף וכו'), לא נכיר בלקט כל השפעה של סביבה "זרה", ולא נמצא בו תאור של הווי זר. ישנם רק ארבעה שירים שנושאים אגדה "ארופאית" כמו היפהפיה הנרדמת (42) ודווקא כאן נתנו לה את השם העברי "יונה", או "משחק שלגיה" (155), שער-סק בעיקרו במלאכת יום-יום שעשתה שלגיה בבית-הגמדים, ומתרכז בהדגמת פעולות אלו¹⁵. אדרבא: השירים משקפים אווירה מזרח-תיכונית אופיינית, שבה מביאים לשוק, על גבי חמור "חלוח", "גרעינים צלויים" ו"גבינת עזים" (60), אוכלים "חומצה" (חמוס) (52) ו"תפוח זהב" (46) ומשקים את הבובה "קפה" (45).

בסוקרנו את היקף שירי הלפט, בראו-תנו את 158 השירים השונים, ואת מגוון נושאים הרחב אשר מקיף שירי-משחק, תנועות גוף, טבע ובעלי-חיים, פעולות של יום-יום, עבודות בעלי-מלאכה, יחסים חברתיים, מושגים מופשטים, ערכי-חיים יהודיים וחגי-ישראל ועוד ועוד — כל נושאי השירים של גן-הילדים בימינו¹⁶.

15. דווקא אחד משירי קבוצה זו שרד עד ימינו. בפי ילדים. בגרסתו הראשונה היתה שורתו הראשונה, "מאחורי ההר, אחת שתים שלוש" (91).

16. אין טענתה של הגב' פיינסוד-סוקניק, שהיה תוכן השירים הראשונים "עפ"י רוב — אברי הגוף ופעולותיהם" (פרקי גן, עמ' 47) מתא-מתת מן הלפט, שבו רק כרבע בלבד (40) שי-

ברוחה של מטרה זו, עשו מחנכות הגן מאמץ רציני ביותר להקנות לילד את השפה העברית עם מושגיה וערכיה, ודרוּה לפתח גם את תודעתו הלאומית ולחַן נך אותו לאהבת עמו. מגמה זו מתבטאת בשיר־הגן "עברים אנחנו", שבו ניתן לר־אות נסיון (אגב, מסורבל ביותר) להשגיר בפי הילד את כל המושגים והמלים הנר־דפות לזהותו הלאומית: "ילדים אנחנו יהודים קטנים / ילדים עברים בני ישר־אל". נסיון זה לחנך לזהות לאומית קשור באופן גלוי בהוראה שמקבל הילד בגן־הילדים. הבית הבא בשיר (ג') הוא: "הבה ילדים — הבה נרוצה / אל גן הי־לדים ואחר החוצה"¹⁸. מיד לאחר זה, בא בית שמלותיו כאילו נועדו לחזק את הז־הות הלאומית: "עברים אנחנו, עברים היו אבותינו / חמש תורתנו עברית שפ־תנו". וכך ניבטת משירי הלקט מגמה הוראתית ברורה, כששירי הגן משמשים כמכשיריה. בין השאר התרכזו הגנים העברים הראשונים בהוראת ערכי־רוח ומוסר עבריים, וכפי שאנסה להראות, משתקפת מגמה זו היטב בשירי הלקט.

כבר בתקופת תחיית הלשון, נחשב גן־הילדים למוסד חינוכי במלוא משמעות המלה. אנשי הדור ההוא לא ראו את תפקיד הגן כעיסוק הילד בשעות היום

נראה שכשם שהטענה בדבר הווי זר בשי־רים אינה תופסת, כך אין הטענה לגבי דלות מספר השירים משכנעת ביותר.

שלא כשירי־הגן של ימינו אין רוב שי־רי הלקט שגורים עוד בפי ילדים בזמננו, וכן אין למצוא יותר מעשרה מהם באנ־תולוגיה של שירי־ילדים. אחד ההבדלים הבסיסיים בין שירי הגן בימינו לבין אלה שבלקט הוא ששירי הלקט מייצגים גי־שה הוראתית גלויה מאוד. השיר שבבית הראשון שלו (החוזר גם בסופו של השיר) פתחתי את דברי, מייצג נטיה שהיתה אז פחות נושנת־אופנה מאשר בימינו, הכור־נה שהיתה כעין "הרישא והסיפא" של החינוך העברי בארץ, והיא להחיות את הלשון העברית כשפה חיה ומדוברת, וב־אמצעותה להחיות גם את הרוח הלא־מית ולטהרה מאוירת הגלות. הכוונה זו מוצאת את ביטויה בדבריו של מנהיג הצ־יונות "המעשית", מנחם אוסישקין, ש־סיכם את מגמות החינוך העברי בארץ בנאומו באסיפה הראשונה של הסתדרות המורים (זכרון־יעקב, ה' באלול, תרס"ג, 1903): "רק זה עתה החילונו לחיות בא"י חיים טבעיים, והנה, איפוא, עלינו להשתדל להתאים את לימודינו לחיינו... ביחוד להיות כפריים האוהבים את הדי־בור העברי ואת העם העברי בכל לבם ונפשם. זה העיקר ומבלעדי זאת הכל הבל"¹⁷.

מובאה בכתבה ובפיסקה המופיעים במקור.
18. השיר השני במקראת **בן־עמי** של ש' בן־ציון (גוטמן) משנת תרע"ב הוא גרסה אחת של שיר זה, בהכוונה לבתי־הספר: "המורים — שרינו, / בית־הספר — מבצרנו! / ... התורה — דגלנו, / חברים כל ישראל!"

רים) הוא שירים שתוכנם משחקים ופעולות גוף, כולל שירי לכת, משחקי אצבעות, שירי מחול ושירי חיקוי. בכמות מספרית כולל הל־קט שירי טבע ובעלי־חיים יותר מכל נושא אחר.
17. **ספר היובל**, עמ' 362. כל ציטטה להלן תהיה

מה ושליבה יודעים אנו היטב / יודעים אנו מעט גם קריאה וכתובה" (144)²².
 כובד הראש החינוכי בגני-הילדים ת-אם במיוחד את הערך היהודי המסורתי של כבוד ללימודים ולערכי-הרוח, הפניית הילד לעניינים שכליים ולהנאת הלימוד לשמו, אגב הפניית עורף לשעשועים ול-עולם חיי החושים והטבע שיש בהם מביטול תורה. גישת חיים זו היתה אופ-יינית לחינוך היהודי מדורי דורות. "המ-הלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואו-מר: מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפ-שו". לא מעטים משירי הלקט מייצגים גישה יהודית מסורתית זו. בית שלישי של שיר המלמד איזו פעולה אופיינית היא לפרק-חיים מסויים בחיי האדם, מדגים נטיה זו להערכת הלמדנות בהצי-גו לפני הילד דוגמה לסגנון-חיים ראוי הנאות להנתהגות "נערה גדולה", דוגמה שכדאי יהיה שהילד ישאף להגשים אותה לכשיתבגר:

התרצו לדעת, התרצו לדעת
 מה עושה נערה גדולה?
 קוראה בספר קוראה בספר
 ולומדת בשקידה, (6)

22. "שליבה", או קליעה כפי שאנו קוראים לה כיום, היתה, ביחד עם "רקיעה" ו"קמיטה" (קפול) עבודת גן אופיינית לשיטתו של פריד-ריך פרבל. שמות מונחים אלה מיושנים: על שמות חדשים החליט ועד הלשון בשנת תרע"ג (זכרונות ועד הלשון, מחברת ג', עמ' 99). נראה לי שחל שיבוש ברשימתה של שורה זו, שצריכה להיות "יודעים אנו היטב רקיעה ושליבה".

כדי שלא יהווה מטרד לאמו, אלא ציפו מהגן שיחנך את הילד באופן פעיל ורציני. לכן רווחה אז ההשקפה, שהיעד הראשוני של הגן הוא קודם לכל, לימוד רציני ויסודי, ולא רק שעשועים. חומרה חינו-כית זאת השתקפה אפילו באופן סידור רהיטי הגן, שהיה נהוג עד העשור השני של המאה שלנו, ושהזכיר כיתת בית-ספר¹⁹. היו גננות אשר התגאו שאצלן לומדים הילדים כל הזמן, ולא מבטלים זמנם במשחקים "סתם". היו אפילו גני-ילדים, שהתחילו ללמד קרוא וכתוב²⁰. הכוונה רצינית זו של פעולת הגן עם דגש בלימודים ולא רק בשעשועים, ניכרת גם בכמה משירי הלקט, שנושאים הוא גן הילדים עצמו. "אל גן הילדים / ללמוד ולשחק יום ביום באים" (140), היו היל-דים שרים; או "הרבה הרבה פה למדנו / אף שיחקנו אף רקדנו" (98). מעניין להבחין איך בשני מקרים אלה גם יחד קודמת בשיר המלה המציינת לימודים למלה המציינת משחק! בשיר השני שצי-טטתי, שמחברו נח פינס, המילה "עבד-נו" שבמקור שונתה למילה "למדנו", וכך הומחש לילד ביתר בהירות מה נד-רש ממנו בגן²¹. בשיר שכאילו מסכם את טבעם ופעולותיהם של ילדי הגן "אנחנו ילדים קטנים ועליזים / ח ח ח... / צוח-קים כל היום שמחים וששים." הילדים מתגאים שיחד עם המיומנויות "הפרבל-יות", יודעים הם גם קרוא וכתוב: "רקיע-

19. פיינסוד-סוקניק; ספר היובל, עמ' 161.
 20. מגמה שכלתנית-למדי זו עוררה מחלוקת רבה באסיפת היסוד של הסתדרות המורים (1903).
 21. נח פינס, "עת הביתה, עת!" הזמיר, תושיה, אודסה, תרס"ג (1903).

השושנים שבגנים [בני נקטפון]²³
הצפורים שביערים
ילדי כבר עפו.

לך בן שפר לבית הספר
ולמד תורה
תורה אורה היא יקרה מכל סחורה.

השיר הזה, קיצור שיר פרי עטו של נח פינס, משתמש בדמותה הסמכותית של האם, כדי ללמד את הילד שתענוגות הט"ב בע בני חלוף הם ושהערך האמיתי בחיים הוא לימודים. השורה האחרונה בשיר, משננת לילד שני פתגמים ידועים שמרר ממם את ערך התורה: "תורה-אורה", "טובה תורה מכל סחורה".

בשמענו את מלות השירים, ששמו המ-חנכים העברים בפי הילדים יכולים לנו להבין קצת מאוירת הרצינות החינוכית המודרכת והנחושה ואת ההתייחסות החיובית לערכי הלמידה שרצו המחנכים להחדיר בילד. מגמה זו משתקפת אפילו בשיר שהוא מיוחד במינו בלקט, שיר שנועד לקבל את פניו של אורח חשוב: בשיר זה אין הם מבקשים צעצועים או סוכריות מן האורח, אלא רק בקשה "צנועה" אחת:

מארצות מרחקים
שב תמיד אצלנו
בתי למוד הקים
לילדי בני עמנו.

על כן יודוהו
לבות גדולים וקטנים

23. בלקט "ילדי כבר עפו". תיקנתי את השיבוש פרי מסורת בעל-פה, לפי המקור (שהכיל, אגב, עוד שני בתים). ראה נח פינס, שם.

מחד גיסא, משתקף הטבע ברבים משי-רי הלקט כמקום מרגוע ויופי, וחיי עבו-דת-אדמה בחיק הטבע מופיעים בשירים אחדים כשאיפה עליונה — אבל, מאידך גיסא, מוצאים אנו גם שירים המצביעים, בלי משים, על תחושת קיטוב והבדלה בין פעולות שכליות ורוחניות, לבין הט"ב והנאת החושים גרידא. מבלי שהת-כוון לכך, יצר מבחרו של השיר מס' 99, "בגן הילדים", תחושה של ניתוק בין הילד המצייר לבין הציפור השרה:

על הספסל הילד
יושב ומצייר במחברת
והצפור על העץ
יושבת ומשוררת.

השיר התכוון אולי לקבוע את פעולתו הלמדנית של הילד בגן, ציור במחברת, כפעולה יצרנית טבעית: ממש כמו זו של שירת הציפור על העץ. אבל התקבולת בין הילד המצייר והציפור השרה רק מדגישה את התחושה של שני עולמות מקבילים שאינם נפגשים. במקום להקשיב לציפור השרה, פונה הילד לפעולה המסמלת את עולם בני-האדם ואת דרישתו ל"עיסוק חנוכי".

שיר המדגים בצורה ישירה מאד את המגמה לכוון את הילד מעולם הטבע הכוזב אל עולם הרוח והתורה, שהם המשענת האיתנה ביותר בחיים, הוא שיר שנותן, כשמו, "עצה טובה" לילד:

אמי אמי לכי עמי אל הגנה
לקטף אובה זיון נוה
או שושנה.

אמי אמי לכי עמי אל החורשה
אקח שבי צפור צבי
או צפורת.

אף ברך יברכהו
צמחי ילדי הגנים. (87)

בילד. אפילו השירים המזכירים בפרוש את גן-הילדים משקפים אותו נסיון לחנך את הילד לערכים רוחניים נעלים. הן להליכתם של הילדים לגן-הילדים והן להפרדם ממנו חוברו שירים שהדגישו וחזקו את המגמה החינוכית המוצהרת. בשיר מס' 92, מאת המחנך ומחיה-הל-שון יהודה גרזובסקי (גור), ניתן לראות כעין סיכום של כל יעדי החינוך של הגן העברי²⁴.

קום נא ילד קום נא קט
רוץ לגן הילדים חיש
שם תשב תלמד מעט
שם תחכם תהיה לאיש ;
את שם הארץ החמודה
היא ארצך ושם העיר
ירושלים ויהודה שם תלמד
גם דברי שיר.

שיר זה חרת בהכרתו של הילד כי בבואו לגן-הילדים, מטרת חייו היא לר-כוש חכמה באמצעות לימודים, וכי ארץ-ישראל היא ארצו, ירושלים עירו ויהודה עמו, ושמטרת הגן, בין השאר, היא ללמ-דו לאהבם. מודגש בשיר הזה גם השכנוע הלא-כל-כך דק, שאין זו מטרה הראויה לנער יהודי להיות עס-הארץ המבטל את זמנו בחוסר לימודים. כמו בבואו אל הגן, כך גם בהפרדו ממנו, היה הילד חוזר ומ-שן גישה זו בשיר המציג באופן חיובי

השיר "את מי אני אוהב?" מנסה בבתיו האחרונים לשדל את הילד שיאהב את המוסר ואת הלימודים באותה מידה לפחות כפי שאוהב הוא את הוריו. השיר עובר בארבעת בתיו מתשובה "טבעית" לשאלה "את מי אני אוהב?" לתשובה מופשטת יותר ויותר, התלויה יותר ויותר במוסכמות חברתיות ובערכים שלאהבתם רצו המורים לחנך. הבית הראשון עונה על השאלה בתשובה המסתמכת על זיק-תו הטבעית של הילד להוריו: "את אבי ואת אמי". תשובת הבית השני לשאלה היא פחות "טבעית": "את רעי ורעותי". אבל עם הבית השלישי משנן לו הילד אהבה לערך מופשט לגמרי.

את מי אני אוהב ?
כל מורה וכל מורה
המוסר והתורה
כולם מאד אהבתי
לכולם מאד נכספתי
את אלה אני אוהב.

הבית הרביעי מיישם את אהבת הל-מידה והתורה באהבת הפעולות הקשור-רות עם מוסד החינוך עצמו.

את מי אני אוהב
הקריאה והכתיבה
הטיול והישיבה

כלם מאד אהבתי וכו' (111).

יתכן, לפי הזכרת המלים "כל מורה וכל מורה", שהיה שיר זה במקורו שיר לגילאי בית-הספר. אבל עצם אמוצו לש-מוש בגן-הילדים, מראה לנו הרבה מאד מערכי החיים שרצו הגננות דאז להחדיר

24. הגרסה הראשונה היתה מיועדת לבית-ספר, ואף הזכירה לילד, בבית שהושמט, "שם תלמד, ילדי הטוב, / קרוא עברית, דבר וכתוב, / שם תדע, ילדי התם, / מי אתה, בן איזה עם". ראה י' גרזובסקי ושל"ל גורדון, **המזמר הקטן**, תושיה, ורשה, תרס"ה (1904).

את ההתייחסות הנאותה ללימודים ולערכים רוחניים :

עת הביתה ילדים צאת
עת מגן הילדים צאת
תורתנו האהובה
מחכה לנו עד נשובה
חושו חושו צאת עת הביתה עת. (98)

הוקרת הלמדנות אשר בולטת בשיר זה משתקפת אפילו ביתר חדות כאשר אנו מעיינים בבית זה בצורתו המקורית, כפי שכתב אותו נח פינס: "עת מבית הספר צאת! / שם בבית כל העת / הור-תנו האהובה / מחכה לנו עד נשובה"²⁵. כחלק מהקניית יראת-כבוד ללימודים, השתדלו המחנכים להשריש בילד הערכה והוקרה גם לאנשי-חינוך, ולטפח בו חוש של נימוס לזולת, בין אם הוא בן-גילו או מבוגר ממנו. אין שירי הלקט משקפים אפילו שריד או שמץ מאוירת ה"חברמ-ניות" כלפי מורים שנעשתה לאופנה מאור-חר יותר. נהפוך הוא: השירים מדגימים יחסי-כבוד "גרמניים" ממש, לעמיתים, להורים, ובמיוחד למחנכים. השירים מכ-נים את הגננת בתואר המכובד "הגב-רת"²⁶, ומשקפים יחסי כבוד ונימוס אליה, "חן חן חן, חן חן חן / אומרים הילדים לגברת כן". (43)

שיר המתאר את התלהבות הילדים ללכת אל גן-הילדים מסתיים בשורותיי, "שם כל אחד קורא יום יום / אל הגב-רות שלום שלום". (140).
כך בבואם וכך גם בלכתם: "עת מגן"

25. נח פינס, שם.

26. המלה "גננת" המופיעה בלקט, פרושה מטפלת בגן-ירק.

הילדים צאת / שלום שלום לגברותי-נו". (98).

בגן עצמו הקפידו הגננות על התנהגות טובה ומנומסת, ולא העריכו שובבות-נעורים כתכונה שיש לעודדה. המוסדות החינוכיים בארץ-ישראל טרם עמדו אז בסימנה של אופנת "חופשיות ההבעה העצמית". שיר-תנועה קצר מדגיש את מעלת הציוט כדבר טוב, בכך שהוא מק-ביל "עליזות" נעורים עם "הקשבה" לדב-רי הגננת המדגימה תנועה מסויימת: "ילדים עליזים תמיד הם ישמחו / ויל-דים מקשיבים תמיד הם יעשו / כך וכך כך וכך. ל ל ל". (67).

וכן מדגים השיר הקצר הבא בלי כל מסווה או מעטה את עקרונות "ההתנייה המכשירנית" להתנהגות "טובה":
"הבה ילדים נשב במנוחה / גברתנו הטובה תתן סוכריה". (84).

ביחסים כלפי הזולת לא ניתן להבחין בשירים במאמץ לעצב את אישיות הילד לכיוון החספוס וחוסר הענין ה"צברי" בגנונים. תוך משחק המחניים, שרים הי-לדים קבוצה אחת אל רעותה:

העומדים לנגדנו
חפצים לבקרנו
שלום לכם שלום לכם
חן חן לכם, חן חן לכם. (85).

נימוס דומה משתקף גם משירים הער-סקים ביחסי משפחה: הילד מקבל את פני דודו במלים: "ברוך הבא דודי זה בא / חביב מאד הוא לי דודי / אני או-שיט לו את ידי, שלום דודי" (117). אכן מחנכים השירים את הילדים לנהוג נמוס רב ביחסי-אנוש אחרים. בשיר המדגים את עבודת הרופא, פונה הרופא אל החו-

בנדיבות-לב ובאהבת הבריות, שבחן של תכונות מסורתיות אלה מוצא בטוי נאה ביותר בסמליות של אור, אש ונר המופיעים בשיר "בית-אמי", שנלקח מתוך שיר ארוך יותר של ביאליק; "ביום קיץ יום חום" (תרנ"ז):

בית אמי הדל הקט
בלי מכלולים ופאר
אך מלא הוא אור
ופתוח לגר.

על האח בוערת אש
ועל השלחן הנר
בוא אחי הכנס
ובואך לשלום. (29).

כאן ניתן לראות איך הבית החמישי מתוך השיר בן שמונת הבתים, המתאר את השפעת העונות על המשורר, עבר עיבוד שהתאימו לעולמו של ילד. שורתו הראשונה שונתה כך שבעלת-הבית תהיה אמו של הילד ("בית אמי הדל הקט" במקום "ביתי קטן ודל" שבמקור) ולא הילד עצמו: שנוי זה תאם יותר את מציאות עולמו של הילד, בעוד שבמקור היה הדובר מבוגר, דמות של ביאליק עצמו. וכן, גם הרעיון של האח האובד, שעלול היה לגרום חרדה לילד, שונה לקבלת פנים של אח הבא להתארח.

רבים הם השירים בלקט מחיי יום-יום שנושאים בעלי-מלאכה ועבודותי-הים. רוב השירים מסוג זה מורכבים מב-תים זהים במתכנתם, המרשים לילד לל-מד את שמות המקצועות, להזגים פערי-לות אופייניות להם, וכן לקשר את המור-צר עם היוצר. אבל, נוסף לכך מורים אותנו כמה שירים גם ערכי-מוסר וחרי-צות. "שור אך אנו שוקדים / אך עבד

לה במלים, "גבירתי את ידך הראי נא", ואחר שקבע את סיבת המחלה (קלקול קיבה מאכילת-יתר), הוא מיעץ לה בל-שון המנומסת ביותר, "שמן קיק בלבד יועיל שלש כפות לשתות תואיל". אך פן יחשוב הקורא שגינני-נמוס ורשמ-יות אלה מעידים על יחסים קרירים ומרוחקים בין הילד ובני-משפחתו, אציג אחד מהשירים הרבים המצביעים דווקא על יחסים חמים מאד בין ילד והוריו:

נלך הביתה יקירים
ישר ישר אל ההורים
שמחים אנחנו לראות את פניהם
פנינו לראות שמחים גם הם (147).

יחסי אהבה וחמימות אלה בין ההורים והילד משתקפים גם ביחסי הילדה ובבתה, שבהם מזדהה הילדה עם דמות האם הדואגת ל"בתה" ושרה לה שיר-ערש:

שכבי נומי בבה יפה
עצמי נא עיניך
מחר אקנה לך יקרה
נעלים לרגליך.
נעלים אקנה שמלה אתפור
ארחץ את פניך, עתה שכבי בבה יפה
עצמי נא עיניך
אשקך חלב, אשקך קפה
אשק את לחייך
עתה שכבי בבה יפה עצמי נא עיניך.
(45).

נוסף לכבוד ולנמוס כלפי הזולת, כלל החינוך לערכים באמצעות שירים גם הפ-ניית הילד להוקרת חריצות, יושר ופ-טות בחיי יום-יום. ההסתפקות במועט והגאווה באורח-חיים צנוע אך מצטיין

לס²⁹. הלקט מכיל שני שירים שכותרתם היא "תפלת בוקר". בעוד שאחד מהם הוא מליצי מדי לתפיסתו של ילד ("עין מלאכי שמים קדושים / עלינו תמיד צור־פיה"). (109), השני מותאם ביותר לת־פיסת עולמו של ילד, ומתייחס לדברים מוחשיים שאותם יכול הילד להבין בלי קושי:

מודה אני לפניך אבי שבשמים
שלראות את עולמך
נתתי לי עינים.

שבראת את השמש להאיר ולחמם
ולאהב אותי
לי נתת אב ואם.

שחברים לי נתת
אחות וגם אח ובעד הכל אלי אבי
מודה מודה אני לך³⁰. (110).

כבוד מסורת ישראל היווה חלק כה בלתי־נבדל מהחיים, עד שלא נראה צורך מיוחד לרכז את נושא הדת כלמוד נפרד. ההיבט הדתי היה מוצא ביטוי בלי הכו־נת הגננת. דבר זה משתקף מדוגמה שנת־נה הגב' חסיה פיינסוד־סוקניק בשנת תרפ"ב/1922 כדי להדגים את אופן עבו־דת הגן: "אחרי חודשי הקיץ היבשים בירושלים, למשל, בעת שכל שיח ועץ מכו־סים אבק, הבורות יבשים והכול מצפה למים — בא הגשם הראשון, היורה המ־רווה את כל הצמא לו. כמה אורה ושמ־חה מביא הוא לגדולים ולקטנים ומלב הילד הרך מתפרצת השירה: "גשם, גשם,

נעבד בגילה בגילה / במקצוע במסור"³¹ (50), "ראו למעשי הסנדלר החרוץ / תו־פר הוא תופר כל היום" (25). באמצעות שירים אלה, לומדים הילדים שחייב אדם להיות גאה במלאכתו, במיוחד אם עוסק הוא בה בחריצות וביושר. בחוזרו על הפזמון הזה אחרי כל בית של שיר בעל־המלאכה מאת נח פינס, נחרתת הכרה זו בתודעת הילד³².

פה כלנו בעלי מלאכה מוציאים לח־מם ביושר

ובחלקנו מה נשמחה כי לא נירא
חוסר

מר לעצלים הם אומלים תמיד פה
בחלד

ומאושרים עובדים ישרים כי לעמל
ניולד. (55)³³.

מספר השירים בלקט העוסקים בענ־ייני דת ומועדים הוא קטן יחסית, אולם אין לראות בכך עדות שלא היתה בגן התייחסות מספקת לנושא. מכיוון שרוב הילדים קיבלו חינוך ליראת־שמים בבית, קיבלו הם את הדת ואת המנהגים הק־שורים בה כדבר מובן מאליו, ולכן לא היה צריך הגן לעמול ביתר שאת כדי ללמד נושא זה, אלא לקבלו כעובדה שאין עליה חולקין, אולי יש גם להס־ביר את הדלות הבולטת בשירי־חג ברוח זו.

לפני כל פעולות היום פתחו הילדים בשירת תפילת־הבוקר, שבה השתתפו כו־

29. ראה, לדוגמה, "זכרונות" מאת הגננת הוותיקה תמימה סוכובולסקי, **הד הגן**, ב' (ה'—ר'), 4.4.

30. במקור מופיע בית ב' אחרי בית ג'.

31. סגנון מליצי וספרותי זה מראה עד כמה היתה לשו־עבר עדין לשו־ספר בגולה.

32. השוה איוב ה' ז'.

התדע ילד כמה כוכבים
בשמי תכלת היפים
התדע ילד כמה עבים
מעל ראשינו טסים צפים
אדון עולם סופר אותם
והוא יודע את שמותם
התדע ילד כמה זבובים
בחום הקיץ מזמזמים
כמה דגים יפים צהובים
במים טהורים מתחממים
אדון עולם סופר אותם
והוא יודע את שמותם.

רוב שירי החגים והמועדים מראים
נטייה שולטת ללמד את הילד משהו אור-
דות החג. רק אחדים מהם בלבד מתרכ-
זים בחוויות הילד ותגובתו לחג. "שיר
לפני שבת" מייצג יפה את הנטייה האחר-
רונה הזאת :

מחר שבת מחר שבת
אל גן-הילדים לא נלכה
רק לנוח רק לשווח
ולהשתעשע בנפש שמחה. (90).

שיר אחר, המייצג את פעולות כל בני-
המשפחה בהתכוננם לקבל את פני הש-
בת, הוא השיר הנודע של ביאליק, המת-
חיל במלים, "אמי יצאה אל השוק". שיר
זה כאילו נועד לגני-ילדים, מכיוון שהוא
מקנה מושגים הקשורים בהכנות לקראת
שבת. התקבולת הצורתית, והצגת הפעור-
לות בצורת תשובה לשאלה "מה?" או
"איך?", עושה שיר זה למתאים ביותר
לילד. השמטת בית ג' (שבמקור עוסק
בפעולות טיהור שהילד היה תופשם ביתר
קושי) ופישוט כמה מהמלים, עזר לשיר
זה בגרסתו שבלקט להיקלט היטב בקרב

גשם טוב, אל שמים, תן לרוב!" — הרי
המלים נשמעות כתפילה זכה! ואחרי
זה גוזר לו הילד בגן מטריות, מכייר דל-
יים, בונה בורות וכו' ³¹.

השיר שגב' סוקניק מזכירה מנסה
לקרב את זכות הגשם לעולמם הטהור
עדיין של ילדים רכים — אך אינני משוכ-
נע שהיה ילד מסוגל להבין את הקשר :

גשם גשם גשם טוב
אל שמים תן לרב
תן בזכות ילדים קטנים
מי גשמים טהורים זכים
ובזכות תפלת קטנים
שדוטינו רעננים

גשם, גשם, גשם טוב
אל שמים תן לרב
יום וליל ירד נא
אין יוצא ואין בא
ובבקר עד ברכים

כל חריץ ימלא מים. (158).

שיר המצליח יותר להסביר את הוד
גדולתו של הבורא, משתמש בעצמים ש-
מטבעם רבים הם מספור, ולכן אין הילד
יכול למנותם: כוכבים ועננים בשמים,
זבובים באויר ודגים בים. הילד נשאל
קודם אם ביכולתו לספור את כל אלה ;
אחרי שהוא מכיר בכך שהדבר נבצר ממ-
נו, חוזר הפזמון ומדגיש את יכולת אדון
העולם להיות מסוגל לא רק לספור אור-
תם, אלא גם לדעת את שם כל אחד וא-
חד. וכך באמצעות דוגמאות מוחשיות
לומד הילד לירוא את הבורא ולהבין
במעט את אין-סופיותו.

31. פיינסוד-סוקניק, פרקי גן, עמ' 188.

הנוער, עד שנחשב למעין שיר־עם עוד בשנות־חיינו של המשורר, וכן היה קיים בגרסאות אחדות³². אך אין שירים אלו מהווים דוגמה מייצגת לשירי החגים.

שני שירי החנוכה בלקט מחטיאים את ההזדמנות לעסוק בסמלי החג — החנוכה, הסביבון, הלבבות, מעות החנוכה — דברים שהיה דמיון הילדים נמשך אליהם, וגורסים ביושב שעור־בזק בהס־טוריה יהודית הנותן לה נופך כמעט של "חד־גדיא":

בו נשמח כולנו
כי החשמונאים הגיבורים
הרגו את היוונים הרשעים
אשר הרגו את אבותינו
וטמאו את מקדשנו
לכן חנוכה היום. (13).

השיר השני (12) משנן לילדים את שמות בני מתתיהו. שירי סכות ושמחת־תורה מציגים נטייה דומה. "למה לולב זה אבא טוב שלי / לברך עליהם יקירי. / כיצד מברכים אבא טוב שלי / על נטילת לולב יקירי". (125)) לשיר סכות אחר שיתכן שנכתב בגולה, הוסיפו בארץ עוד שני בתים, פן יהיה השיר הזה שיר "פ־שוט" בלבד, ולא ילמד את הילדים את אורך החג או איזה חג יבוא בעקבותיו. שני הבתים הראשונים מהווים שיר שהוא אמנם מליצי, אך כיון שהוא עוסק במור־חשי, יהיה מובן לילד.

לולב לנו והדס
וסכה יפה כדת³³
ילדים בואו חזו
הראיתם כספה זו.

עמודיה בד אל בד
אבי קשר בחזקת יד
גג הסכה סוף וסךך
נותן ריח ריח זך.

לבתים אלה, שנלקחו מתוך שיר בן שמונה־עשרה שורות, "חג הסכות" מאת שאול טשרניחובסקי, שורות אשר מבטאן אשכנזי, משקלן מלעיל ולשונן ספרותית, הוסיפו בארץ שני בתים בעברית מדוברת, במשקל מרע, ובדגם חריזה שונה³⁴. התוספת עוברת מהחוויה עצמה להור־ראה ישירה לגבי משמעותה, וזאת אינה גורמת להשבחת איכותו הפיוטית של השיר.

בה נשב שבעה ימים
נאכל נשתה ונתענג
וביום השמיני
יהיה שמחת תורה.
דגל לי יקנה אבא
כתוב עליו תורה אורה
ובבית הכנסת אז
נגיל נשמח בתורה. (124).

רווח לקורא במצאו אחד משלשת שי־ריה־הפסח שמצליח בכל זאת להביע את אוירת החג בצורה ישירה ביותר, בלי נטל של מסר הוראתי. השיר מتركז בדב־רים שהילד מסוגל להבינם: בגדי־חג,

32. ש' בן־ציון, במקראתו הנזכרת לעיל, הדפיס גירסה שונה במקצת של שיר זה, וזאת מבלי להזכיר את שם מחברו, בעוד שהוא מזהה את ביאליק כמחברם של שירים אחרים.

33. "הדס" ו"דת" מתחרזים בהגוי אשכנזי.
34. נכתב במיוחד לספר "חזמיר", בעריכת נח פינס.

סעודות־חג ואווירת השמחה והחיים ה־ מתחדשים באביב. בהתרכזו על חוויית החג, מצליח שיר זה להורות את משמ־ עותו של דגש זה שאנו קוראים לו "חג" טוב יותר משיר "לימודי" שהיה משנן לילד את סיפור יציאת־מצרים. השיר קו־ שר את שמחת הטבע בהתעוררותו בשמ־ חת האדם.

"הכל חי ער ורן", וממזג את שתיהן בסופו :
"נצא נא ברחוב וניר / ברקוד ובשיר".

חג הפסח חג הדרור
סביב יפעה גיל ואור
בגדי חג סעודות חג
יין, בשר וגם דג.
חג הפסח חג הדרור
כמה נעים זה התור
הכל חי ער ורן
ואנו נשב כאן
נצא נא ברחוב [ו]ניר
ברקוד ובשיר. (30).

שיריו הראשונים של לוי קיפניס נוע־ דו למלא חוסר בשירי חג המיועדים לת־ פיסת־עולמם של הילדים בגיל הרך. בסוף הלקט מופיעים ארבעה דפים שונים בצו־ רתם מדפי־הלקט שקדמו להם, ובהם שישה דקלומים והצגות, המייצגים כבר את תחילתו של דור חדש בדברי־ימיו של הגן העברי³⁵. הדפים הסופיים האלה

35. אחרי סיומה את למודיה בבי"ס לגנות של חברת "עזרה", היתה הגב' מנוחין גנת בעיר העתיקה בירושלים (נוסד בשנת תרס"ו), בגר־ ילדים בצפת, ובגן לילדי תימנים בכפר־השילוח (סילואן). בשנת 1921 נסעה היא כשליחה ללמוד בבית־ספר עברי בבוסטון. החומר הנוסף

מייצגים גישה יותר "חיה" להוראה. הם מדגימים את סיפור המבול באמצעות הצגת כל החיות הנכנסות לתיבה, ושלי־ חות היונה; בסוף, לאחר שיוצאים כולם מן התיבה, שרים כולם:

"הנה עומדים אנחנו ביבשת / שורו נא הילדים הנה יצאה הקשת" (159), כמ־כן כוללים הדפים האחרונים חומר המייצג גישה זו גם לגבי חגיגת־הפסח. המלים ל"משחק יציאת מצרים" הם גירסה מוקדמת יותר של שירי־הפסח של קיפניס, "יצאנו ממצרים, נרימה נס הד־ רור". לשיר במקורו שלושה בתים, כאשר הבית השלישי קושר את העליה־לרגל לבית־המקדש עם יציאת־מצרים. השיר "חושו נא, חושו נא / דרך ים המים", בא מיד בעקבות השיר הקודם, ובנוי בצו־ רת דר־שיח דרמתי בין משה ובין בני־ ישראל. וכך, לאחר הופעתם של שירי־חג מותאמים יותר לרוחם של ילדי־הגן, נש־ כחו השירים מן העידן שקדם להם. ואו־ לי, במקרה של שירי־החג שבלקט, גם זו לטובה.

השאלה של חינוך לערכי לאומיות נר־ אית לנו כיום כשאלה "עכשוית" מאד. אך בדור תחיית־הלשון לא היתה דרישה זו, שמחנכים ילמדו אהבת העם והמולדת באופן ישיר ביותר, דבר שעליו חולקים. המורה הראשון שקרא את הרצאתו, בד־ בר גני־ילדים ובתי־ספר במושבות, באסי־ פת־היסוד של הסתדרות המורים (זכרון־ יעקב, תרס"ג), מזכיר הסתדרות־המורים,

נכתב מן הסתם בזמן שהיתה גנת, בין 1916 ועד 1921. הכתב שונה במקצת, השירים אינם ממוספרים, וכן שונה צבע־הדיו משירי שאר הלפט.

עוד שנה עוד שנתים
הן תחלוף חיש העת
אז אסע אף אכינה
לי סוס מחרשה את
אז אעבד אדמתי
ויהי לי יבול לרוב
גם כרם לי אטעה
הנותן יין טוב³⁸.

הקוממיות החדשה אשר גאולת העם
תביא עמה מתבטאת בהמצאות שירים
בלקט העוסקים בנושא שהיה נחשב קר-
דם לענין גויי טיפוסים; חיי צבא. אפשר
אפילו לחוש את הגאווה הלאומית בפי
הילד כאשר הוא שר:

איש חיל אני
מלא כח ואון
הביטו נא בי
איך צעדי יכון
סוס אביר לרכב וכו'.

לא אירא קור רב
לא גשם וחום
לערוך אלמד קרב
עד יפנה היום. (104)³⁹.

38. נח פינס, שם. שני הבתים האחרונים של שיר
זה במקורו מראים רוח קוממיות שמאורעות
ימינו נותנים לה תוקף "עכשוי" ביותר:

ובעת על גבול ארצנו
יתנפל חיל עם זר,
על סוסי מהר אעל
ובחרב אפגש צר.

עד לנוס ייפן ערף
או לשלוח יתן יד—
אז ידע, יזכר נצח
את יוכל יהודי קט!

39. נח פינס, שם.

מר שמחה וילקומיץ, הדגיש, להסכמת
ציבור השומעים כולו, את חשיבות החי-
נוך לערכים לאומיים. "הוא מרבה לספר
בשבחו של החינוך הלאומי ומביא ראיה
שכל העמים הנאורים משתדלים בכל
יכולתם לנטוע בלב הילד מקטנותו, את
אהבת הלאום"³⁶, ולשם מטרה זו אף
הציע מורה אחר "לחבר שירים של גבורי
ישראל ופעולותיהם, למען ילמדו ילדינו
לעשות כמעשיהם בגדלם"³⁷. השיר שהז-
כרתי קודם, "עברים אנחנו", נועד להג-
ביר את גאוות הילד בעמו ובשפתו, ולהר-
ות לו על הקשר בינו ובין מורשתה ודב-
ריימיה של האומה: "עברים אנחנו,
עברים היו אבותינו / חמש תורתנו עב-
רית שפתנו" (64). שירו של נח פינס שמ-
שקף את שאיפותיו של ילד יהודי בגולה
— אבל סגנונו הוא ארץ-ישראלי מובהק,
מסכם את שאיפות חובבי-ציון, עד להע-
לות אפילו על הזכרון את כרמי מושבות
העליה הראשונה. הילד ששר שיר זה
מזדהה עם הגשמת הציונות והבראת
העם באמצעות עבודת-כפים יצרנית וחי-
דוש הקשר עם אדמת ישראל:

יהודי קטן אני
אך מלא עוז ואייל
וגדולה אהבתי
אל עמי זה הדל.
אל עמי ואל ארצי
שבמרחקים שם
שם תחת שמי הקדם
על תכלת שפת הים.

36. ספר היובל, עמ' 385.

37. שם, עמ' 389.

את משמעותה של הציונות ושל הצורך
בפתרון הבעיה היהודית מדגים באופן
מצוין לילד השיר הקרוי "משחק האר-
צות". בשיר זה לומד הילד "על בשרו"
את עקרונות הציונות. הילד הנווד מ-
דהה במשחק עם עסי-ישראל בנדודיו, עד
שימצא מקום לנוח בארץ אבותיו.

יחיד : ארצות ימים אעבר ברגל
ובידי אני אוהז דגל

אמצא מקום פה [או] שם
ארים דגלי דגל רם

רבים : סב לך סב לך כה גם כה
הלאה הלאה לך מפה

יחיד : ארצות ימים וכו'.

רבים : פה היא פה היא ארץ אבות
אנא אל תלך מהארץ הזאת.

(143).

וכך מייצגות השורותיים האחרונות
את סוף הנדודים, נושא "יהודי" מובהק,
שהוא עדיין בולט בלקט⁴⁰.

★

בתקופתו הראשונה היה גן-הילדים
העברי מבוסס על שיטת החינוך של פר-
בל, שיטה שהעניקה חשיבות רבה להור-
אה באמצעות שירים. בגן-הילדים העברי,
שימשו השירים כמכשיר הוראה מיוחד
ביעילותו ללימוד מלותיה ודפוסי תחבי-
רה של הלשון העברית. הילדים היו באים
לגן מבתים שבהם דיברו לשונות רבות,

40. רוב השירים שנושאים ציפורים מזכירים את
נדודי הציפור, נושא שהיו לו השלכות "יהר-
דיות" בעקבות "אל הצפור" של ביאליק. בשיר
אחד, מס. 153, מזהים הילדים את עצמם
בפרוש עם עשר ציפורים הנוודות "לארץ-יש-
ראל."

כמו "דור-הפלגה ממש", ויוצאים מן הגן
כשהעברית בפי כולם⁴¹, וחלק לא מבוטל
מהמאמץ החינוכי הושקע בהכנת שירי-
הגן⁴². וכך, באמצעותם, היו ילדי-הגן
לומדים לא רק את השפה העברית, אלא
גם את ערכיה. הם היו מתחנכים למוסר
ולרוח עם ישראל, ורוכשים בסיס איתן
שהיה עשוי להעניק להם חוש של זהות,
של משמעות, של כוון בחייהם. "עברים
אנחנו! עברית נדברה!" ואם נראית לנו
כעת הגישה ההוראתית "הישירה" שמ-
שקפים שירים אלו כמגמתית קמעא לטע-
מנו, הרי כדאי לנו לא לשכוח, אולי,
שתוצאותיה בהוראת העברית ובטיפוח
דור מסור לעמו לא היו לגמרי מן הדלות.
אמנם אין הלקט תמיד מרנין-לב ומשובב
נפש מבחינה פיוטית-אמנותית, אך בכל
זאת ניתן למצוא בו שירים אחדים שע-
שויים להעניק עונג אפילו בזמננו. היום,
נוכח השפע של שירי ילדים, נקל לנו לזל-
זל בנסיונות ראשונים, אולם אל לנו לש-
כוח את התפקיד הנכבד שמילאו שירים
אלה בטיפוח החינוך הלאומי בארץ-
ישראל; ומן הראוי שנשוב ונעיין בהם
ולו רק בשל תפקידם זה.

41. פיינסוד-סוקניק, פרקי גן, עמ' 36. דו"ח על
הגנים של חברת "עזרה" מראה שבהכנסם לגן,
דיברו הילדים 14 שפות, ובאו ממעמדות ועדות
שונות; הם הצליחו ליצור קשרים במהרה "כי
הלוא שפה אחת לכולם — היא השפה העב-
רית המקשרת אותם יחד".

42. ראה, לדוגמה, את עדותו של הסופר והמורה
הדגול דוד יודילוביץ, שעשה עם המורה אריה
ליב הורוץ "לילות כימים" בהכנת שירים
בשביל הגן העברי הראשון בעולם, בראשון-
לציון. ספר היובל, עמ' 156.